

OLGA VILKINA, ONA VOVERIENĖ, DALIA RINGAITYTE

TSRS INFORMATIKŲ IR BIBLIOTEKININKŲ
MOKSLINIŲ MOKYKLŲ KLAUSIMU

Mokslinė mokykla — sudėtingas loginis, gnoseologinis ir psichologinis kolektyvinės kūrybos ir mokslo organizavimo reiškinys. Teigiama, kad mokslinė mokykla — viena iš pažangiausių mokslo organizavimo formų, išugdžiusi daugiausia žymių pasaulio mokslininkų ir daugiau negu kitos mokslinės veiklos organizavimo formos veikianti mokslo ir technikos pažangą. Visais mokslo egzistavimo laikais buvo domimasi mokslinėmis mokyklomis. Tai rodo gausi literatūra, kurioje analizuojamos konkrečios mokslinės mokyklos ir bandoma suvokti jų esmę. Suprantama, kiekvienas mokslinių mokyklų tyrinėjimo istorinis etapas priklausomai nuo visuomenės gamybinių, ekonominių ir socialinių sąlygų bei mokslo organizavimo formų ir jų sąlygotų mokslinių mokyklų tipų jų tyrinėtojams kėlė skirtingus uždavinius. Pavyzdžiui, senosiose ir klasikinėse mokslinėse mokyklose (apie jas išsamiau buvo rašyta straipsnyje¹) mokslines idėjas generuodavo ir tyrimų tematiką formuodavo pats mokslinės mokyklos įkūrėjas, suinteresuotas turėti mokinių, pagalbininkų toms idėjoms įgyvendinti, todėl tyrinėtojams labiausiai rūpėjo mokslinės mokyklos lyderio, jos įkūrėjo asmenybė. Anglų mokslininko ir filosofo P. Bekono, XVII a. suformulavusio pagrindinius klasikines mokslines mokyklos principus, nuomone, mokslinės mokyklos įkūrėjas turi būti ne tik žymus mokslininkas, bet ir stiprios valios, atsidavęs mokslui žmogus, taurios sielos, negailjį jaunimui nei savo laiko, nei dvasinių vertybių, gebantis į darbus pažvelgti savikritiškai, mokinių akimis, mokantis ne tik mokyti, bet ir mokytis iš savo mokinių².

Nobelio premijos laureatas anglų biochemikas H. Krebsas mokslinėmis mokyklomis laiko kolektyvus, kurių „žymūs mokslininkai perduoda daugiau negu žinias — jie moko dirbti ir mąstyti“, o jauni mokslininkai įgyja mokslinio darbo įgūdžių, gali susipažinti su eksperimentinio tyrimo meistriškumu³.

Akademikas A. Nesmejanovas didžiausiu mokslininko laimėjimu laiko mokinius. Jo nuomone, išugdyti savęs vertą pamainą — tai kiekvieno mokslininko pareiga, ne mažiau svarbi kaip ir pats mokslinis darbas. Stekiant sukurti mokslinę mokyklą, neretai tenka aukoti pamėgtą temą, dalytis su mokiniais savo idėjomis, atskleisti mokslinių tyrimų metodų paslaptis. Ne kiekvienas geba ryžtis tokiam žingsniui. „Kai kurie moks-

¹ Saduikienė N., Voverienė O. Akad. A. Jucio mokslinė mokykla // Mokslas ir technika. — 1986. — Nr. 5. — P. 30—31.

² Pošatajevas V. Koks tyrimų būti mokslinis kolektyvas? // Mokslas ir technika. — 1973. — Nr. 11. — P. 24—27.

³ Krebs Г. Становление ученого // Природа. — 1969. — № 3. — С. 53—59.

lininkai, — rašė JAV matematikas, Nobelio premijos laureatas L. Mordelis, — mėgsta viską baigti patys, nepalikdami nė trupučio savo mokiniams, ... ir mokiniai nuo jų pasitraukia“⁴.

Kitas Nobelio premijos laureatas — tarybinis fizikas N. Semionovas, tartum pratešdamas ir papildydamas L. Mordelio mintis, remdamasis savo mokytojo A. Jofės pavyzdžiu, teigia, kad mokslinės mokyklos lyderis — tai mąstymo ir veiklos mokslė pavyzdys, gebantis sukurti kolektyvo narius vienijančią „bendrą mokslinės kūrybos dvasią“. Jo nuomone, talentingi mokiniai ne kartoją mokytojo idėjas, o kuria naujas, savarankiškai nugalė iškilusius sunkumus, ieško mokyklos interesams neprieštaraujančio savojo kelio⁵.

Akademikas P. Kapica labai vertino mokslininkų pedagoginį talentą. „Mokslo istorija rodo, — rašė jis, — kad talentingas mokslininkas — tai dar nebūtinai didis žmogus, bet talentingas mokytojas visuomet yra ir didis žmogus“⁶. Antra vertus, akademiko J. Matulio nuomone, mokslinės mokyklos lyderiui jo sukurta mokslinė mokykla — „tai jo minčių ir jo idėjų tąsa“. Tačiau mokslinė mokykla turi atitikti ne tik asmeninius mokslininko interesus, bet ir visuomeninius, valstybinius⁷.

Siuolaikinės mokslinės mokyklos pagrindas — svarbi teorinė arba liaudies ūkio problema ir ją sprendžiant susiformavusi mokslinių tyrimų kryptis. Todėl kartais ši mokykla vadinama problemine. Kai susidaro palankios istorinės, ekonominės ir socialinės sąlygos, ji gali peraugti į nacionalinę, arba disciplininę, ir internacionalinę mokslinę mokyklą, jungiančią kelių šalių bendros krypties tyrimus⁸. „Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje“ mokyklos sąvokai teikiama šitokia prasmė: „mokslo, filosofijos kryptis, kurios atstovus sieja bendri pagrindiniai pažinimo, tyrimo principai, metodai, kai kada bendra pasaulėžiūra“ [p. 563]. Panaši mokyklos samprata pateikiama ir „Didžiojoje tarybinėje enciklopedijoje“. Tačiau mokslinio tyrimo organizacijoje pagrindiniai pažinimo, tyrimo principai ir metodai yra bendri kiekvienam struktūriniam padaliniiui — mokslinei grupei, laboratorijai, sektoriui, skyriui, o kartais netgi ir visiems struktūriniais padaliniais ir sieja visus mokslininkų kolektyvus, o mokslinės mokyklos susiformuoja labai retai. Todėl enciklopedi iš mokslinės mokyklos apibrėžimas netenkina nei mokslininkų, mokslinių mokyklų įkūrėjų bei mokslinių mokyklų narių (toliau sąlyginai trumpumo dėlei juos vadinsime mokslininkais), nei mokslotyrininkų, nagrinėjančių mokslines mokyklas kaip vieną iš mokslinės veiklos organizavimo formų, nei mokslo istorikų, tyrinėjančių subjekto vaidmenį mokslo istorijoje. Suprantama, kiekviena tyrėjų grupė mokslinę mokyklą vertina iš

⁴ Мордель Л. Размышления математика. — М.: Знание, 1971. — 63 с.

⁵ Семенов Н. Н. Счастье творческой работы // Наука сегодня. — М., 1969. — С. 205.

⁶ Капика П. Л. Мои воспоминания о Резерфорде // Резерфорд — ученый и учитель. — М., 1973. — С. 41.

⁷ Matulis J. Mokslinė mokykla ir jos vadovas // Mokslas ir gyvenimas. — 1979. — Nr. 12. — P. 14–15.

⁸ Saduikienė N., Voverienė O. Akad. A. Jucio mokslinė... — P. 30.

savo mokslinių interesų pozicijų. Mokslininkams ir mokslo istorikams, tęsiantiems klasikinių mokslinių mokyklų tyrinėjimų tradicijas, daugiausia rūpi mokslinių mokyklų lyderių asmenybės, mokslotyrininkams — mokslinių mokyklų identifikavimo, tipologijos, struktūros, jų veiklos efektyvumo ir kitos problemos.

Nors ir mokslininkų bei mokslo istorikų, ir mokslotyrininkų mokslinių tyrinėjimų galutinis tikslas yra vienas — spartinti mokslo pažangą, pasitelkus istorinę mokslo atmintį, tačiau keliai į tą tikslą yra skirtingi. Mokslininkai ir mokslo istorikai savo tyrimais siekia ne tik fiksuoti reikšmingiausias mokslo istorijos faktus, bet ir tobulinti mokslinės veiklos subjektą — tyrėjo asmenybę, skatinti ją gerais žymiausių mokslininkų pavyzdžiais siekti profesinio tobulumo, ugdyti pareigą ir pasiaukojimą mokslui. Mokslotyrininkams labiausiai rūpi mokslo tiriamosios veiklos objektas, šios veiklos organizavimas, jos metodų ir formų tobulinimas, o kartu ir mokslinių mokyklų formavimo skatinimas, mokslininkų bei mokslinių kolektyvų veiklos efektyvumo tyrimai. Tačiau, kaip mokslo tiriamosios veikloje jos objektas ir subjektas yra dvi vieno reiškinio dalys, negalincios viena be kitos egzistuoti, taip ir tiriant šiuolaikines mokslines mokyklas tenkintis vien tik mokslinių tyrimų kryptių nagrinėjimu be jų iniciatorių ir atlikėjų vaidmens ir rezultatų analizės taip pat negalima. Taigi mokslininkų bei mokslo istorikų ir mokslotyrininkų tyrimai papildomi vieni kitus gautais rezultatais ir tyrimo metodais. Tiesa, mokslininkai ir mokslo istorikai savo tyrinėjimams gali pasitelkti per kelis šimtmečius sukauptą mokslinių mokyklų tyrimo patirtį, patikrintą metodologiją, o mokslotyrininkų šiuolaikinių mokyklų tyrinėjimai dar tebėra pradinėje stadijoje: iki šiol nėra visuotinai pripažinto mokslinės mokyklos apibrėžimo, neišspręsta mokslinės mokyklos identifikavimo problema, tebediskutuojama dėl mokslinės mokyklos būdingiausių požymių, ginčijamasi dėl tyrimo metodų, mokslinės mokyklos struktūros.

Pastaruoju metu mokslotyrininkai ypač susidomėjo mokslinių mokyklų modeliavimu. Sukurta keletas mokslinės mokyklos modelių: socialinis psichologinis⁹, mūsų respublikoje — informacinis¹⁰, komunikacinis¹¹ ir socialinis komunikacinis¹², apimantis kai kuriuos socialinio psichologinio ir komunikacinio modelio bruožus, tiriantis mokslines mokyklas ir iš mokslo istorijos, ir iš mokslotyros pozicijų. Kiekvienas iš modelių turi teisę egzistuoti ir būti apiboduotas tolesniais tyrinėjimais.

Pagrindinis šio darbo tikslas — identifikuoti TSRS bibliotekininkų, bibliografų ir informatikų mokslines mokyklas. Siekėme dar ir kitų tiks-

⁹ Храмов Ю. А. Школы в науке // Вопросы естествознания и техники. — 1982. — № 3. — С. 54—67; Карцев В. П. Социальная психология науки и проблемы историко-научных исследований. — М., 1984. — С. 57—104.

¹⁰ Мальцене Л. О проблеме информационной модели научной школы // Вопросы информационной теории и практики. — 1982. — № 47. — С. 35—45.

¹¹ Malcienė L. Komunikacinis mokslinės mokyklos raidos modelis // Mokslas ir gyvenimas. — 1985. — Nr. 9. — P. 18—19, 31.

¹² Воверене О., Шадуэйене Н. Социально-коммуникационная модель современной научной школы // Вопросы теории и практики информатики и науковедения в медицине. — М., 1986. — С. 34—35.

lų. Vienas iš jų — aprobuoti šiuolaikinės mokslinės mokyklos socialinį komunikacinį modelį bibliotekinių ir informatikų mokslinių tyrinėjimų bazėje, antras — nustatyti perspektyviausias šių mokslo šakų tyrimų kryptis, į kurias galėtų įsitraukti ir mūsų respublikos mokslininkai. Pagrindinis eksperimentinis masyvas — apgintos disertacijos, potencialių mokslinių mokyklų narių publikacijos ir jų citavimas vienas kito darbuose. Publikacijų ir citavimų masyvas apėmė 1960—1985 m. specialiąją bibliotekininkystės, bibliografijos ir informatikos literatūrą.

Pagal socialinį komunikacinį modelį mokslinę mokyklą sudaro:

1) jos „branduolys“ — grupė profesionalų iš trijų ar daugiau mokslų daktarų, savo darbais remiančių grupės vadovo (mokytojo) ir vienas kito mokslinius interesus;

2) mokslų kandidatai, apgynę disertacijas vadovaujami bet kurio į „branduolį“ įeinančio daktaro, išimtiniais atvejais — mokslų kandidato;

3) aspirantai, rašantys disertacijas vadovaujami kurio nors iš mokslinės mokyklos narių; juos sieja bendri pažinimo, tyrimo tikslai arba tyrimo metodai;

4) „marginalieji“ mokslinės mokyklos nariai, kurių pažinimo tikslai ir metodai sutampa su mokslinės mokyklos narių („nematomi koledžiai“).

Pažinimo tikslų, idėjų ir metodų bendrumas pagal socialinį komunikacinį modelį nustatomas dviejų tipų moksliniais ryšiais: „mokytojas — mokinys“ ir kolegiškais. Ryšiai „mokytojas — mokinys“ reiškiasi mokytojo idėjų, teorijų, tyrimo metodų perėmimu, jo darbų citavimu mokinių darbuose. Kolegiški ryšiai tarp mokytojo ir mokinių fiksuojami jų bendrose publikacijose¹³.

Išanalizuotas 1085 disertacijų, apgintų 1938—1985 m., autoreferatų srautas, apimantis mokslinės techninės informacijos (05.25.01) ir bibliotekininkystės ir bibliografijos (05.25.03) specialybes. Naudotasi A. Lozinskio sudaryta 1934—1975 metais apgintų disertacijų rodykle ir Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos disertacijų, apgintų pagal analizuojamus šifrus 1976—1985 metais, katalogais. Dauguma autoreferatų peržiūrėta *de visu*. Tikriausiai šis disertacijų srautas nėra išsamus, tačiau jis pakankamai reprezentatyvus tokio tipo analizei ir išvados daryti. Mūsų duomenimis, analizuojamu periodu apgintos 395 disertacijos informatikos klausimais ir 690 — bibliotekininkystės ir bibliografijos.

Pirmąją informatikos disertaciją „Automatizuota deskriptorių tipo paieškos sistema elektrotechnikoje“ 1965 metais apgynė E. Bernšteinas, vadovaujamas techn. m. dr. A. Vasiljevo. Tačiau nei E. Bernšteiniui, nei A. Vasiljevui mokslinių tyrimų krypties sukurti nepavyko.

Išanalizavus visą informatikos disertacijų autoreferatų srautą, nustatyta 11 mokslinių tyrinėjimų krypčių:

— Automatizuotų informacijos paieškos sistemų kūrimas ir jų efektyvumo vertinimas. Vadovas — tech. m. dr. A. Ailamazjanas. 1981 —

¹³ Saduikienė N., Voverienė O. Akad. A. Jucio mokslinė... — P. 30—31; Saduikienė N., Voverienė O. Jis buvo pirmasis. Akademiko P. Brazdžiūno mokslinė mokykla // Mokslas ir technika. — 1987. — Nr. 9. — P. 34—36.

1983 m. apgintos 3 kandidatinės disertacijos. Kryptis perspektyvi mokslinei mokyklai formuotis.

— Informacinių procesų (kodavimo, indeksavimo, analizės ir sintezės, informacijos įvedimo ir t. t.) automatizavimas. Vadovas — techn. m. dr. Z. Golemba. 1971—1982 m. apgintos 5 kandidatinės disertacijos.

— Informacijos šratų analizė ir valdymas. Vadovė — techn. m. dr. V. Gorkova. 1970—1982 m. apginta 10 jos vadovaujamų disertacijų, paskutinioji — po aštuonerių metų pertraukos.

— Programavimas ir informacinės kalbos. Vadovas — techn. m. dr. A. Kitovas. Apgintos 5 kandidatinės disertacijos. Kryptis istorinė, neaperspektyvi mokslinei mokyklai susiformuoti: paskutinioji kandidatinė disertacija apginta 1976 m.

— Geologijos informacijos šratų analizė. Vadovas — techn. m. dr. G. Kužmanas. 1973 m. apgintos 3 kandidatinės disertacijos.

— Informacinės veiklos organizavimas ir valdymas (informacinis aptarnavimas, respublikinių ir šakinių MTI sistemų kūrimas, informacinių leidinių poligrafinių procesų automatizavimas ir t. t.). Vadovas — techn. m. dr. A. Michailovas. Apgintos 23 kandidatinės disertacijos, iš jų 9 — 1979—1986 m. Vadovaujami A. Michailovo, apgynė disertacijas ir mūsų respublikos mokslininkai: J. Zujus — „Respublikinės informacinio aptarnavimo sistemos funkcionavimo principų tyrimas“ (1973 m.) ir D. Petrikienė — „Informacinio aptarnavimo respublikoje analizės metodų kūrimas ir MTI sistemos racionalios struktūros pagrindimas“ (1981 m.). Ši mokslinių tyrinėjimų kryptis palankiomis socialinėmis ir ekonominėmis sąlygomis galėtų susiformuoti į mokslinę mokyklą, tačiau negreitai, nes joje tik vienas mokslų daktaras*.

— Koordinacinis indeksavimas, informacinis aptarnavimas įmonėse ir organizacijose. Vadovas — techn. m. dr. V. Osipovas. 1973—1983 m. apgintos 6 kandidatinės disertacijos.

— Informatikos lingvistinės problemos ir informacinės kalbos. Vadovas — filol. m. dr. R. Piotrovskis. 1965—1975 m. apgintos 26 kandidatinės disertacijos. Kryptis įdomi informatikos istorijai.

— Šakinių integruotų informacijos sistemų kūrimas. Vadovas — techn. m. dr. L. Sumarokovas. 1973—1975 m. apgintos 3 kandidatinės disertacijos.

— Informacijos semantinė teorija, automatizuoto tekstų apdorojimo ir tezaurų sudarymo metodika. Vadovas — filoz. m. dr. J. Sreideris. 1968—1982 m. apginta 10 kandidatinių disertacijų.

— Informacinių šratų ir informacinių ryšių mokslo ir technikos valdymo sistemose analizė. Vadovas — ekon. m. dr. G. Dobrovos. Tai vieninga informatikos tyrinėjimų kryptis, susiformavusi į mokslinę mokyklą. Joje 3 mokslų daktarai (G. Dobrovos, V. Klimeniukas ir A. Korenojus) ir 137 įvairių mokslo šakų, daugiausia ekonomikos, kandidatai. Ši įdomi mokslinių tyrinėjimų kryptis, susikūrusi informatikos ir

* 1988 m. vasario 6 d. A. Michailovas mirė.

mokslo tyros sandūroje, yra analizuojama. Iki šiol abejojama, kam šią mokslinę mokyklą priskirti — informatikai ar mokslo tyrai. Jei paaiškės, kad tai — mokslo tyros mokykla, vis tiek ji bus įdomi ir informatikai, nes mokslo tyros specialistai naudojami ir informatikos metodais.

Pirmoji disertacija iš bibliotekininkystės „Skaitytojo tyrimai ikirevoliucinėje Rusijoje“ buvo apginta 1938 m. Ją parašė D. Lekarenka Maskvos valstybiniame pedagoginiame institute.

1938—1985 m. susiformavo 11 mokslinių bibliotekininkystės kryptių:

— Bibliotekų fondų komplektavimas ir skaitytojų aptarnavimas bibliotekose. Vadovas — ped. m. kand. J. Grigorjevas, kandidatinę disertaciją apgynęs 1940 m. Maskvos valstybiniame bibliotekininkystės institute (dabartiniame Maskvos valstybiniame kultūros institute). 1948—1977 m. apgintos 28 jo vadovaujamos kandidatinės disertacijos. J. Grigorjevas buvo ir mūsų respublikos mokslininko S. Dubausko disertacijos „Universaliųjų mokslinių bibliotekų knygų fondo komplektavimo ir naudojimo problemos“ vadovas. 1982 m. jo disertantas J. Stoliarovas apgynė daktarinę disertaciją.

— Skaitytojų aptarnavimas ir tarpbibliotekinio abonemento problemos. Vadovas — ped. m. kand. V. Sacharovas. Kandidatinę disertaciją „Tarpbibliotekinis abonementas“ apgynė 1941 m. Leningrado valstybiniame bibliotekininkystės institute. 1953—1982 m. apginta 10 jo vadovaujamų kandidatinių disertacijų, iš jų ir mūsų respublikos mokslininko V. Urbono „Spaudinių mikrokopijų fondai ir jų komplektavimo perspektyvos Lietuvos TSR bibliotekose“. Buvęs V. Sacharovo aspirantas V. Kreidenka tęsia savo vadovo tyrimų programą. Apgintos 8 jo vadovaujamos kandidatinės disertacijos.

— Sisteminių katalogų tyrinėjimai. Vadovas — ped. m. kand. Z. Ambarcumianas. Kandidatinę disertaciją „Knygų klasifikacija sisteminiame kataloge“ apgynė 1943 m. 1951—1975 m. apgintos 6 jo vadovaujamos kandidatinės disertacijos. Mokslinė kryptis įdomi istoriniu požiūriu.

— Bibliotekinės klasifikacijos sistemos. Vadovas — ped. m. kand. B. Eidelmanas, 1940 m. apgynęs disertaciją „Djui ir Ketero bibliotekinės sistemos ir jų reikšmė bibliotekinėms ir bibliografinėms klasifikacijoms“ 1967—1983 m. B. Eidelmanas vadovavo 14 kandidatinių disertacijų.

— Katalogavimo teorija ir metodika. Vadovas — ped. m. kand. G. Firsovas. Kandidatinę disertaciją „Centralizuotas katalogavimas“ apgynė 1940 m. 1951—1984 m. jis vadovavo 18 kandidatinių disertacijų.

— Bibliotekų darbo organizavimas TSRS ir užsienyje. Vadovas — ped. m. kand. I. Fruminas. Kandidatinę disertaciją „Epelsheimerio, Trebso ir Faso katalogai (Reakcinių sisteminio katalogo koncepcijų analizė ir kritika)“ apgynė 1948 m. 1978—1986 m. apgintos 8 jo vadovaujamos kandidatinės disertacijos: pirmosios trys — užsienio bibliotekų, kitos — TSRS bibliotekų darbo organizavimo klausimais.

— Bibliotekininkystės teorija ir metodika. Vadovas — ped. m. dr. O. Čubarianas. Kandidatinę disertaciją „Petro Pirmojo epochos techninė knyga“ apgynė 1947 m., daktarinę disertaciją „Bendroji bibliotekininkystė“ — 1971 m. Tai pirmoji daktarinė disertacija tarybinės bibliotekinink-

kystės klausimais. O. Cubarianas sukūrė ir pirmąją bibliotekininkystės mokslinę mokyklą Tarybų Sąjungoje. Jo vadovaujami kandidatines disertacijas apgynė šie mokiniai: O. Talalakina (1955 m.), F. Lichovid (1959 m.), Tun-Czan-Gun (1959), N. Kartašovas (1963 m.), E. Fenelonovas (1965 m.), V. Oskina (1973), L. Cernyšovas (1973 m.), L. Inkova (1973 m.), V. Stelmach (1974 m.), M. Chaninas (1976 m.), I. Suslova (1977 m.), M. Afanasjevas (1979 m.), A. Lebedeva (1979 m.). Du jo mokiniai, t. y. N. Kartašovas ir T. Karatygina, apgynė daktarines disertacijas. O. Cubariano mokslinę mokyklą sudaro 27 pedagogikos mokslininkai, iš jų 3 mokslų daktarai ir 24 mokslų kandidatai. Vadovaujami O. Cubariano mokinių N. Kartašovo, T. Karatyginos ir O. Talalakinės parašė ir apgynė kandidatines disertacijas A. Maslova, L. Rudič, I. Geler, L. Pavlova, T. Vorobjovas, I. Džerelijevska, M. Celikova, M. Kukejeva, A. Markina, R. Ažejeva, E. Osipian, I. Akopian. Visus mokslines mokyklos narius sieja bendri pažinimo tikslai ir objektai, didžiulė pagarba savo mokytojui ir jo šviesiam atminimui. Mokytojo idėjas ir tyrimo metodus permė omė mokiniai. Jų publikacijose O. Cubariano darbai gausiai cituojami. Ypač šis idėjų ryšys jaučiamas N. Kartašovo darbuose. Jis cituoja savo mokytojo darbus 13-oje svarbiausių publikacijų. Gausiai O. Cubarino darbus mini ir jo mokinių mokiniai. Šiai mokslinei mokyklai būdingi komunikaciniai ryšiai „mokytojas—mokinys“. Bendrų mokytojo ir mokinių publikacijų nėra. O. Cubariano mokslinės mokyklos problematikos ir principų laikosi ir jo mokinių ped. m. dr. N. Kartašovas. Apgintos 5 jo vadovaujamos kandidatines disertacijos.

— Bibliotekų istorijos tyrinėjimai. Vadovas — ped. m. dr. K. Abramovas. Kandidatinę disertaciją „Iš bibliotekininkystės raidos trečiajame—šeštajame dešimtmetyje istorijos“ apgynė 1954 m. 1966—1984 m. apginta 20 jo vadovaujamų kandidatinių disertacijų. Kryptis perspektyvi išaugti į mokslinę mokyklą: 11 disertacijų apginta 1977—1984 m.

— Azerbaidžano bibliotekų istorija. Vadovas — ist. m. dr. A. Chalafovas. 1979—1985 m. apgintos 3 jo vadovaujamos kandidatines disertacijos. Nors A. Chalafovas — ne K. Abramovo mokinys, tačiau jo darbuose jaučiama pastarojo publikacijų įtaka. Jos cituojamos A. Chalafovo ir jo aspirantų darbuose.

— Bibliotekininkystės teorijos ir metodikos istorija. Vadovas — ped. m. dr. A. Vanejevas. 1979—1987 m. apgintos 8 jo vadovaujamos kandidatines disertacijos. Kryptis nauja, neseniai susiformavusi. Jos vadovas daktarinę disertaciją apgynė tik 1980 m.

— Moksleivių skaitymo įgūdžių ugdymo tyrimai. Susiformavo dvi — Maskvos ir Leningrado — skaitymo įgūdžių tyrimų grupės. Maskvos tyrinėtojų grupės vadovė — T. Polozova. 1975—1988 m. apgintos 8 jos vadovaujamos kandidatines disertacijos. Leningrado mokslininkų grupės vadovė — N. Zitomirova. 1954—1978 m. apgintos 8 jos vadovaujamos kandidatines disertacijos. Chronologiniu požiūriu Maskvos grupė perspektyvesnė.

Pirmąją bibliografijos disertaciją „Bibliografinių rodyklių sudarymo metodika“ apgynė E. Ryskinas 1938 m. Maskvos valstybiniame pedago-

giniame institute. Susiformavo 7 tarybinės bibliografijos mokslinių tyrinėjimų kryptys:

— Politinės ir visuomeninės literatūros bibliografija. Vadovas — ped. m. dr. L. Levinas. 1953—1988 m. apginta 14 jo vadovaujamų kandidatinių disertacijų. L. Levino mokinys O. Koršunovas 1954 m. apgynė kandidatinę disertaciją „Tarybų Sąjungos Komunistų partijos istorijos bibliografija (metodikos klausimai)“, o 1977 m. — pedagogikos mokslų daktaro disertaciją „Bendrosios bibliografinės informacijos (antrinės dokumentinės) pagrindų tyrimas“. Įdomu, kad šiuo atveju mokinys ne tik pakeitė savo tyrimų kryptį, bet ir pralenkė savo mokytoją: L. Levinas daktarinę disertaciją „V. I. Leninas — K. Markso ir F. Engelso kūrinių skaitytojas ir propaguotojas“ apgynė tik 1978 m. O. Koršunovas vadovavo 10 kandidatinių disertacijų daugiausia iš informacinio aptarnavimo tematikos, paskutinės dvi — iš bibliografijos teorijos. Kuriasi nauja bibliografijos teorijos mokslinių tyrinėjimų kryptis. Mokslų daktarų kol kas ir L. Levino, ir O. Koršunovo grupėje po vieną.

Politinės ir visuomeninės literatūros bibliografijos tyrinėjimų kryptis, susikūrusi Leningrade. Vadovė — ist. m. kand. M. Archipova, Apgintos 8 jos vadovaujamos kandidatinės pedagogikos mokslų disertacijos.

— Nacionalinė ir šakinė bibliografija. Vadovas — filol. m. dr. S. Reiser. Apgintos 8 jos vadovaujamos kandidatinės disertacijos. 1977 m. buvusi S. Reiser disertantė I. Gudovščikova apgynė pedagogikos mokslų daktarės disertaciją. Ji tęsia savo vadovo pradėtą mokslinių tyrimų programą. I. Gudovščikova vadovavo 8 kandidatinėms disertacijoms, iš jų ir mūsų respublikos mokslininkų J. Čepytės („Bibliografijos ir bibliografinių priemonių klasifikacijos problemos“) ir E. Matulaitytės „Bibliografijos bibliografija sąjunginėse respublikose“).

— Informacijos paieškos sistemų ir bibliografinių procesų automatizavimas, socialinė informatika ir informacinis aptarnavimas. Vadovas — ped. m. dr. A. Sokolovas. Kandidatinę disertaciją „Informacijos praradimo ir informacinio triukšmo klasifikacinėse, dalykinėse ir deskriptorinėse IPS eksperimentinis tyrimas“ apgynė 1967 m., o pedagogikos mokslų daktaro disertaciją „Bibliografinės paieškos automatizavimas TSRS (istorija, šiuolaikinė būklė, raidos perspektyvos)“ — 1978 m. A. Sokolovas vadovavo 27 kandidatinėms disertacijoms, iš jų ir mūsų respublikos specialistų O. Voverienės ir A. Augustinaičio.

— Techninės literatūros bibliografija. Sioje srityje dirba dvi mokslininkų grupės: Maskvos, vadovaujama ped. m. kand. M. Gastfero, ir Leningrado, įkurta L. Zilberminc.

1969—1983 m. apginta 12 M. Gastfero vadovaujamų kandidatinių disertacijų. 1980 m. jo buvęs aspirantas A. Morozovas apgynė daktarinę disertaciją iš patentinės informacijos.

L. Zilberminc vadovavo 5 kandidatinėms disertacijoms. Jos buvusi aspirantė G. Giedrimovič tęsia vadovės tyrimų programą. Apginta 12 jos vadovaujamų kandidatinių disertacijų.

— Valstybinė bibliografija. Vadovas — ped. m. kand. A. Eichengolcas. 1944—1986 m. parašyta ir apginta 17 jo vadovaujamų kandidatinių disertacijų, paskutinioji — 1986 m.

— Grožinės literatūros bibliografija. Vadovas — ped. m. kand. S. Trubnikovas. 1973—1984 m. apginta 11 jo vadovaujamų kandidatinių disertacijų. 1985 m. jo buvusi aspirantė N. Dobrynina apgynė pedagogikos mokslų daktarės disertaciją. Ji tęsia mokytojo tyrimų programą.

— Kompleksinė knygotyros, bibliotekininkystės, informatikos ir bibliografijos mokslo kryptis. Vadovas — ist. m. dr. A. Cerniakas. 1971—1986 m. apginta 10 jo vadovaujamų kandidatinių disertacijų.

Disertacijų, apgintų 1938—1985 m. iš bibliotekininkystės, bibliografijos ir informatikos, analizė leidžia daryti šitokias išvadas:

1. Pirmoji bibliotekininkystės mokslinė mokykla — bibliotekininkystės teorijos ir metodikos, vadovaujama ped. m. dr. O. Cubariano ir jo mokinių, susiformavo 1985 metais O. Cubariano mokinei T. Karatyginai apgynus daktarinę disertaciją. Nuo pirmosios disertacijos gynimo 1938 m. iki pirmosios mokslinės mokyklos susikūrimo praėjo beveik 50 metų. Bibliotekininkystėje susiformavusioms 11 mokslinių kryptių vadovavo mokslų kandidatai. Dauguma bibliotekininkystės tyrinėjimų buvo empirinio pobūdžio. Tiktai aštuntajame dešimtmetyje mokslinių kryptių vadovai apgynė pirmąsias daktarines disertacijas: O. Cubarinas — 1971 m., K. Abramovas — 1974 m., A. Vanejevas — 1980 m., A. Chalafovas — 1981 m. Kelias į bibliotekininkystės tyrinėjimų teorinį lygį labai ilgas. O. Cubarinas daktarinę disertaciją apgynė po 24 metų nuo kandidatinės disertacijos gynimo, K. Abramovas — po 20 metų, A. Vanejevas ir Chalafovas — po 14 metų.

2. Bibliografijos mokslinių mokyklų kol kas nėra. Nuo pirmosios disertacijos gynimo 1938 m. susiformavo 7 mokslinių tyrinėjimų kryptys; 5 iš jų vadovauja mokslų daktarai. Išskyrus politinės ir visuomeninės literatūros bibliografijos tyrinėjimų kryptį, vadovaujamą L. Levino, ir nacionalinės bei šakinės bibliografijos kryptį, vadovaujamą I. Gudovščikovas, vyrauja daugiatiemiškumas, vadovų dėmesys blaškomas antraeiliams dalykams.

3. Susiformavo 11 informatikos mokslinių tyrinėjimų kryptių. Visų vadovai — mokslų daktarai, išskyrus V. Gorkovą, perėję iš kitų mokslo ir praktinės veiklos sričių, apgynę daktarines disertacijas ir brandžiausius mokslinius laimėjimus pasiekę tose srityse. Tokiais atvejais sukurti mokslines mokyklas kitose srityse labai sunku — žmogaus gyvenimas per trumpas. Tačiau informatikoje galima kelti klausimą dėl mokslo ir technikos valdymo sistemų tyrimo informatikos metodais mokslinės mokyklos, sukurtos irgi „ateivio“, mokslotyriminko, ekon. m. dr. M. Dobrovo. Šią mokslinių tyrinėjimų kryptį būtų galima priskirti informatikos metodologijai. Suprantama, tam reikalingi papildomi mokslotyros, ekonomikos, informatikos ir metodologijos tyrinėjimai, išeinantys už šio tyrimo objekto ribų.

4. Socialinis komunikacinis mokslinės mokyklos modelis, sukurtas mūsų respublikoje, yra priimtinas šiuolaikinėms mokslinėms mokykloms

identifikuoti. Jis parodo realią mokslinių tyrinėjimų situaciją, fiksuoja istorinę jų raidą ir istorinius faktus — tyrimo objektus ir tyrėjų asmenybes, padeda išsiaiškinti perspektyviausias TSRS ir respublikų tyrimų kryptis, kur galėtų daug nuveikti ir mūsų respublikos jaunieji mokslininkai, nesiblaškysdami ir neeeikvodami jėgų antraeiliniams tyrinėjimams.

5. Perspektyviausiomis kryptimis informatikos mokslinėms mokykloms susikurti laikytinos:

- automatizuotas tekstų apdorojimas,
- informacinės veiklos organizavimas ir valdymas,
- informatikos metodų taikymas mokslo ir technikos sistemų tyrimams.

6. Perspektyviausiomis kryptimis bibliotekininkystės mokslinėms mokykloms susikurti laikytinos:

- TSRS ir respublikų bibliotekų istorija,
- bibliotekininkystės teorijos ir metodikos istorija,

7. Perspektyviausios kryptys bibliografijos mokslinėms mokykloms susikurti yra:

- visuomeninės ir politinės literatūros bibliografija,
- nacionalinė ir šakinė bibliografija,
- grožinės literatūros bibliografija,
- bibliografijos teorija ir metodika,
- socialinė informatika.

Suprantama, šiame darbe naudotasi formaliais tyrimo metodais, todėl gauta tik pirminė, labai schemiška medžiaga, kuri padės atlikti išsamesnius informatikos, bibliotekininkystės ir bibliografijos tyrinėjimus.

Autorės nuoširdžiai dėkoja Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos disertacijų skyriaus darbuotojoms, daug prisidėjusioms prie šio tyrimo.

Vilniaus universiteto

Mokslinės informacijos katedra Įteikta spaudai 1987 m. gruodžio mėn.

ОЛЬГА ВИЛКИНА, ОНА ВОВЕРЕЕНЕ, ДАЛЯ РИНГАЙТИТЕ

ПО ВОПРОСУ НАУЧНЫХ ШКОЛ БИБЛИОТЕКОВЕДОВ И ИНФОРМАТИКОВ СССР

Резюме

Научные школы — одна из наиболее прогрессивных форм организации коллективного научного труда, воспитавшая большое количество знаменитых ученых мира и имеющая огромное влияние на прогресс науки и техники.

В основе современных научных школ лежат важные научные или народнохозяйственные проблемы. Для их определения в библиотековедении, библиографоведении и информатике изучены авторефераты 1085 защищенных в этих областях диссертаций. Выявлено 11 сложившихся в 1965—1985 гг. направлений научных

исследований по информатике, 11 направлений по библиотековедению (1938—1985 гг.) и 7 направлений по библиографоведению (1938—1985 гг.).

Для идентификации научных школ использована социально-коммуникационная модель современной научной школы, разработанная в Вильнюсском университете. В основе модели существуют научно-коммуникационные связи двух типов — «учитель-ученик» и коллегиальные, идентифицируемые тремя показателями: 1) защитой диссертации под руководством лидера научной школы; 2) преемственностью идей и методов учителя, документированной цитированием работ учителя в публикациях учеников; 3) совместными публикациями членов научной школы. В результате исследования установлено, что в СССР с 1938 по 1985 г. создана научная школа по теории и методике библиотековедения. Ее основатель — О. Чубарьян. Школу составляют 29 исследователей, в их числе 3 доктора наук. В информатике и библиографоведении научные школы отсутствуют.

OLGA VILKINA, ONA VOVERIENE, DALIA RINGAITYTE

ON THE SUBJECT OF THE SCIENTIFIC SCHOOLS OF LIBRARIANSHIP
AND SCIENTIFIC INFORMATION IN THE SOVIET UNION

Summary

The base of the modern scientific schools is formed by essential scientific and economic problems. The authors analysed 1085 maintained thesis in the field of librarianship, bibliography and information science. These were the base for defining 11 directions of scientific research in information science, 11 — in librarianship, 7 — in bibliography.

The scientific school in these fields is identified according to the social communication model of modern scientific school based on two types of communication relations: „a teacher — a student“, and collegiate. The results of research show that there is a scientific school of library theory and methodics established by O. Chubarjan which consists of 29 researches (three of them have doctor's degree). There are no scientific schools in science information and bibliography.